

S:ta Gertruds kyrka

Inventering av gravhällar på kyrkotomten

S:ta Gertruds kyrka, Västervik, Kalmar län, Småland

Magdalena Jonsson

Kalmar läns museum

Byggnadsantikvarisk rapport 2017

Kalmar läns museums bebyggelseenhet

Kalmar läns museums bebyggelseenhet utför antikvarisk medverkan vid förändringar och renoveringar av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse/bebyggelsemiljöer. Flera medarbetare är också certifierade som sakkunnig kontrollant av kulturvården enligt Plan- och bygglagen.

Kalmar läns museum kan även erbjuda expertis inom exempelvis land- och marinarkeologi, konservering och kulturmiljöpedagogik.

www.kalmarlansmuseum.se

S:ta Gertruds kyrka

Inventering av gravhällar på kyrkotomten

S:ta Gertruds kyrka, Västervik, Kalmar län, Småland

Författare	Magdalena Jonsson
Foto	Författaren där inte annat anges
Granskad av	Liselotte Jumme
Layout	Stefan Siverud
Utgivare	Kalmar läns museum 2017
Kartor	Publicerade i enlighet med tillstånd 507-1417-10 från Lantmäteriverket.
Utförd av	Kalmar läns museum, Bebyggelseenheten
Kontaktperson	Liselotte Jumme
Beställare	Södra Tjust kyrkogårdsförvaltning
Kontaktperson	Peter Springfeldt, Göran Svensson
Övriga handlingar och digitala fotografier	Förvaras i Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Karta över Kalmar län med platsen markerad.

Inledning

Uppdragets bakgrund

På uppdrag av Södra Tjust pastorat har gravhällarna på kyrkotomten vid S:ta Gertruds kyrka inventerats. Arbetet har utförts för att få bättre kunskap om gravhällarnas ursprung. Genom den text som finns bevarad har några av dem kunnat dateras och även in några fall kopplas till personer som levt och verkat i Västerviks stad. Undersökningen är dels en dokumentation av deras historia, dels ett stöd för det fortsatta arbetet för att bevara gravhällarna på bästa sätt.

Områdesbeskrivning och karta

Kyrkomiljön ligger i centrala Västervik omgärdad av bebyggelse från olika epoker. Kyrkan ligger på en kyrkotomt med parkkaraktär som tidigare använts som kyrkogård. Öster, väster och söder om tomten finns parkeringsfickor. I nordväst finns en gård av äldre typ som kallas Aspagården. Kyrkan uppfördes under 1400-talets mitt i samband med stadens anläggande. Kyrkan har en latinsk korsplan med smalare kor. Långhus, kor och sakristian härrör till stora delar från 1400-talet. Torn och korsarmar tillkom under 1600- och 1700-talen. Kyrkan är orienterad med kor i öster och torn i väster. Kyrkotomten omgärdas av ett flertal stora träd. Några liggande hållar från 1600- och 1700-talen minner om tomtens tidigare användning som kyrkogård. Att döma av en schematisk karta från 1678 har kyrkotomten idag ungefärligen samma omfattning som då, förutom den nordostligaste delen som tidigare utgjorde del av Norrgränd. Här finns nu den så kallade Brunnsparken med en nyligen återskapad brunn, gjord efter äldre fotografier från platsen. S:ta Gertruds väg, norr

om kyrkotomten är del av den gamla landsvägen som via Norrtull ledde in i stadens rutnätssystem. Sydväst om kyrkan längs Västra kyrkogatan finns ett kyrkoherdeboställe från slutet av 1700-talet. Västerviks centrala delar, med bland annat S:ta Gertruds kyrka, är klassat som riksintresse för kulturmiljövården.

Aktuell skyddsstatus

Kyrkotomten är liksom kyrkan, dess inventarier och begravningsplatser skyddade enligt Kulturmiljölagens 4 kap. De är en del av vårt kulturarv och ska skyddas och vårdas så att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Lagen gäller för kyrkliga miljöer som tillkommit före utgången av 1939. För kyrkotomter och begravningsplatser krävs tillstånd från länsstyrelsen för:

- Utvidgning eller annan väsentlig förändring,
- Uppförande eller ändring av byggnader, murar, portaler eller fasta anordningar,
- Trädfällning, större ändring av planteringar,
- Beläggning av gångar med mera

Äldre gravvårdar, vårdar och gravplatsutsmäckningar av gjutjärn och smide, konstnärligt utförda gravvårdar samt gravvårdar som vid inventering utpekats som särskilt kulturhistoriskt värdefulla (Motsvarande kategori I enligt Centrala gravvårdskommitténs kriterier) omfattas också av 4 kap 6 § Kulturmiljölagen.

S:ta Gertruds kyrktomt i Västervik utmärkt med svart linje på Lantmäteriets Topografiska karta.

Gravvårdsurval enligt Centrala Gravvårdskommitténs regler

Kalmar läns museum arbetar med urval av gravvårdar enligt Centrala Gravvårdskommitténs regler. Enligt dessa har alla gravstenar någon form av kulturhistoriskt värde. Det kulturhistoriska värdet kan bedömas utifrån den enskilda vårdens utseende. Kanske är den av ett ovanligt material eller har den ett konstnärligt eller hantverksmässigt utförande, kanske är den tidstypiskt eller har en särskilt intressant inskription. Det kulturhistoriska värdet kan också bedömas utifrån den eller de personer som är begravda på platsen. Personhistoriska och/eller lokalhistoriska värden kan kopplas till gravplatsen. Detta är en kunskap som finns i lokalsamhället.

Urvalet har i första hand gjorts efter följande kriterier:

Kriterium	Förklaring
Ålder	Gravvårdar från 1850 eller äldre brukar generellt skyddas.
Konstnärlig utformning	Konstnärligt särskilt intressanta gravvårdar.
Utförande av smide- eller gjutjärn	Gravvårdar av järn är mycket ovanliga och skall generellt skyddas.
Utförande av lokalt material	Gravvårdar av kalksten, sandsten eller röd våneviksgranit är exempel på lokala stenmaterial i Kalmar län.
Inskriptioner	Uppgifter om titel, bynamn och gårdsnamn. Högst prioritet har givits åt inskriptioner med idag ovanliga titlar, samt titlar med för trakten karaktäristiska yrken. Det kan också handla om dikter, minnesord eller liknande.
Personhistoriskt intresse	Gravvårdar efter personer med särskilt högt personhistoriskt värde.
Häckomgärdad grav, grusgrav	Gravplats med omgärdning av häck eller stenram. Gravplats med grusyta. Även gravplats med gravkulle av t ex murgröna.

Klass 1

En gravvård av klass 1 är en kulturhistoriskt mycket värdefull gravvård. Det innebär att gravvården i sig själv genom sin utformning och historia är omistlig för kyrkogården och för socknens/stadens historia.

Klass 2

En gravvård av klass 2 är kulturhistoriskt värdefull främst genom att vara en del av en helhet. Tillsammans med gravvårdar med samma utformning och från samma tid skapar de en karaktär för ett gravkvarter eller större område som utgör en viktig del av kyrkogårdens historia.

Klass 3

Övriga gravvårdar som inte särskilt pekas ut i gravvårdsurvalet för respektive kyrkogård. Även för dessa vårdar krävs tillstånd från länsstyrelsen till exempel om man vill ta bort majoriteten av gravvårdarna inom ett kvarter.

Inventering av gravhällar

Häll nr 1

Text

Oläslig

Dekor

I mitten en kartusch vars detaljer är bortnötta. Kartuschen omges av en bladkrans. Under kartuschen spår av en idag mycket sliten text.

Historik

Okänd men dekoren tyder på en datering till 1600- eller tidigt 1700-tal.

Status

Text och dekor mycket sliten. Viss påväxt av mossa.

Kulturhistoriskt värde

Gravhällen har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (kategori 1).

Häll nr 2

Text

Tillhör rådmannen och borgmästaren L. S. Berghthes k. hustru A. C. Grafwer 1771

Dekor

I mitten en kartusch med vad som kan vara initialer för några av de första ägarna. Över kartuschen en textplatta vars text är mycket sliten. Även under

kartuschen finns en textplatta och texten här är fortfarande läsbar. Omkring kartuschen och textplattorna en dekorativ bladslinga. Hällens ram utgörs av bibeltext. I hörnen är fyra apostlar med attribut inhuggna.

Historik

Stenen har tillhört Lorents Svensson Bergh som var statskassör, rådman och vice justitieborgmästare i Västervik. Han var född 1709 men var inte känt. 1771 avled han i Västervik. Dödsorsak: lungrot. Även hustrun Anna Chatarina var född 1710 på annan ort än Västervik. Paret gifte sig 1742. Anna Chatarina dog 1775 i Västervik. Hällen har sannolikt ursprungligen legat inne i kyrkan.

Status

Text och dekor går fortfarande att se och läsa men på en av textplattorna är texten nästan bortnött. Även texten i stenens ram är delvis nött och i övre kanten har en del av stenens ytskikt fallit bort. Det nedre vänstra hörnet saknas. I nedre högra hörnet finns en större spricka som det växer gräs i. Viss påväxt av mossa.

Kulturhistoriskt värde

Gravhällen har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (kategori 1).

Häll nr 1.

Häll nr 2.

Häll nr 2, detalj av kartuschen.

Häll nr 3

Text

Denna lycksten och graf hörer saligh Diete-
rich Dichman och hans arfvingar till anno
1664.

Dekor

Kartusch med initialer och möjligen ett
bomärke i mitten. Under denna finns texten
inhuggen i stenen. I övrigt är hällen slät.

Historik

Dichman-släkten inflyttade till Västervik
omkring 1606, troligen från Holstein i norra
Tyskland. Släkten blev snabbt en av de mest
framgångsrika i Västervik. Flera medlem-
mar av familjen hade framskjutna positioner
i samhället och familjen var också förmögen.
En av de första och mest framgångsrika var
en Didrik Dichman som var borgmästare i
Västervik fram till sin död 1624. Över honom
finns ett epitafium i kyrkan.

Vilken Dieter/Didrik som gravhällen avser
har dock varit svårt att klargöra. Namnet an-
vänds av flera familjemedlemmar men någon
med dödsår 1664 har inte hittats. Det behöver
dock inte vara just huvudmannen som dött
1664. Gravhällen kan ha tagits fram för en
hustru eller ett barn och varit tänkt som, och
troligen också använts som, familjegrav för
släkten. Hällen har sannolikt ursprungligen
legat inne i kyrkan.

Status

Text och dekor sliten men fortfarande avläs-
bar. Viss påväxt av mossa.

Kulturhistoriskt värde

Gravhällen har ett mycket högt kulturhisto-
riskt värde (kategori 1).

Häll nr 3.

Häll nr 3, detalj av kartuschen.

Häll nr 4

Text

Denna graf tillhör handelsmannen Christopher Fuhrmahn och dess arfvingar anno 1722.

Dekor

I mitten kartusch med spår av bortnött text och/eller bomärke. Kartuschen omges av en bladkrans. Under kartuschen finns en sliten inhuggen text. Som en ram runt hällen finns en bibeltext. I de två övre hörnen inhuggna rosor, i nedre vänstra ett timglas och i nedre högra en döds-kalle och benknotor. Hällen har sannolikt ursprungligen legat inne i kyrkan.

Historik

Någon information om släkten har inte hittats.

Status

Texten mycket nött. Viss påväxt av mossa.

Kulturhistoriskt värde

Gravhällen har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (kategori 1).

Häll nr 5

Text

Texten mycket svårtolkad men enstaka ord har kunnat identifieras: Olof Talgr? ? ? Helen (?) dt? Döttrar(?) 1762.

Dekor

Ingen dekor utöver texten.

Historik

För lite av namnen kan läsas för att man ska kunna identifiera dem och hitta information.

Status

Texten mycket nött.

Kulturhistoriskt värde

Gravhällen har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (kategori 1).

Häll nr 4, detalj av döds-kallen.

Häll nr 4, detalj av kartuschen.

Häll nr 5.

Häll nr 6

Text

Jesus lefver JMS A?D 176(?)5

Dekor

Mitt på stenen finns ett markerat textfält. I övrigt utan dekor.

Historik

Inga uppgifter om gravhällen har hittats. De bokstäver som anger namnens initialer kan inte uttydas. Företeelsen med inhuggna initialer och bomärke är vanlig på enklare gravhällar fram till mitten av 1800-talet.

Status

Texten mycket nött. Två större sprickor i hällen.

Kulturhistoriskt värde

Gravhällen har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (kategori 1).

Häll nr 7, trampsten vid kyrkans södra ingång

Text

Inhugget bomärke. Över bomärket initialerna IBSP och under SSD.

Dekor

Ingen dekor utöver text och bomärke.

Historik

Inga uppgifter om gravhällen har hittats. De bokstäver som anger namnens initialer kan inte uttydas. Företeelsen med inhuggna initialer och bomärke är vanlig på enklare gravhällar fram till mitten av 1800-talet.

Status

Förefaller vara en del av en större häll.

Kulturhistoriskt värde

Gravhällen har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (kategori 1).

Häll nr 6.

Häll nr 6, detalj av textfältet.

Häll nr 7, trampsten vid kyrkans södra ingång.

Häll nr 8, trampsten vid kyrkans nordvästra ingång

Häll nr 8, trampsten vid kyrkans nordvästra ingång

Text

Möjligen finns det initialer högst upp på stenen men dessa har inte kunnat tolkas.

Dekor

Ram med bibeltext runt hällens kanter. I hörnen finns inhuggna cirklar som rymt någon typ av dekor men denna är nu för nött för att se vad.

Historik

Inga uppgifter om gravhällen har hittats. De bokstäver som anger namnens initialer kan inte uttydas. Företeelsen med inhuggna initialer och bomärke är vanlig på enklare gravhällar fram till mitten av 1800-talet.

Status

Sliten eftersom den använts som trampsten.

Kulturhistoriskt värde

Gravhällen har ett mycket högt kulturhistoriskt värde (kategori 1).

Sammanfattning

På kyrkotomten vid S:ta Gertruds kyrka finns totalt åtta gravhällar varav två idag utgör trampstenar vid kyrkans ingångar. Någon äldre dokumentation av gravhällarna har inte hittats. En möjlighet som inte kunnat undersökas inom ramen för det här arbetet är kyrkans arkiv som idag förvaras i landsarkivet i Vadstena.

Flera av hällarna är mycket slitna och har därför inte gått att helt uttyda. Flertalet har dock gått att datera genom inhuggna årtal. De tre – nr 1, 7 och 8

– som saknar årtal kan dock antas vara från 1600-, 1700- eller möjligen början av 1800-talet. Nr 2, 3 och 4 har sannolikt tidigare varit placerade inne i kyrkan men även de andra kan ursprungligen ha legat inne i kyrkan.

Samtliga gravvårdar har, enligt CGK:s kriterier, klassats som kategori 1, mycket högt kulturhistoriskt värde, på grund av sin ålder. Vid en värdering av hällarna inom den egna gruppen får nr 1–6 betraktas som de mest bevarandevärda.

Källförteckning

Kalmar läns museums topografiska arkiv

Riksarkivets söktjänst SVAR

Dahl, L och Lindberg, F *Västerviks historia del I och II*
Västervik 1933

Nimhed, O (red), *Västerviks historia Västerviks stads
borgarbok 1740-1864* Årsbok för Tjustbygdens
Kulturhistoriska förening meddelande nr 67,
Västervik, 2010

Adress Box 104,
S-392 21 Kalmar

Telefon 0480-45 13 00

E-post info@kalmarlansmuseum.se
Webb kalmarlansmuseum.se

